

ПРО ДЕЯКІ ФАХОВІ НАЗВИ В УКРАЇНСЬКІЙ ГЕОДЕЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

В. Літинський

Національний університет “Львівська політехніка”

І. Кочан

Львівський національний університет імені Івана Франка

Ключові слова: геодезичний термін, українська мова, точність позначення понять.

Окреслення завдання

У багатьох наведених нижче літературних джерелах, наукових статтях, виступах на конференціях часто вживають неточні, деколи русифіковані терміни чи терміносполуки. У статті йдеться про геодезичні терміни, які, на нашу думку, містять неточності. Виокремлено декілька підгруп: скальковані терміни, іншомовні терміни, що мають в українській мові національні відповідники, найточніші українські відповідники на позначення тих самих геодезичних понять, запропоновано нові фахові назви, що відсутні в термінологічних словниках, а також уточнено деякі дефініції геодезичних термінів.

Пропонуємо наш погляд на написання деяких частовживаних у геодезичній терміносистемі виразів українською мовою.

Виклад основного матеріалу

Українська термінологія сьогодні потроху удосконалюється, позбувається російськомовних покривів, намагається підібрати до іноземних назв свої,

українські відповідники, які б точно і влучно орієнтували нас щодо того чи іншого наукового поняття.

На сучасному етапі стан геодезичної термінології ще не цілком задовільний, оскільки в україномовних підручниках, посібниках, наукових статтях одні й ті самі явища та процеси позначають по-різному.

Як відомо, в Україні існує Державний стандарт ДСТУ-2399-94 на терміни та визначення у геодезії. Це один із перших офіційних документів, спроба систематизувати і затвердити україномовні терміни у цій царині знань. Однак і він ще, на жаль, не бездоганий.

У пропонованій статті спробуємо подати національні варіанти відомих і поширених термінів, які, на нашу думку, найточніше позначають окреслені ними поняття у геодезії. Пошук деяких відповідників порівнюватимемо з матеріалами “Словника технічної термінології: Мірництво” (проект). – К. – Харків: Державне видавництво України, 1930; автори-упорядники Ю.Трихвиль та І.Зубков).

1. Почнімо від кальок. **Калька** (наподібка) (фр. *calque* “копія”) або **калькування** – особливий вид запозичення: утворення нового вислову, слова або нового значення слова через буквальний переклад відповідного іншомовного елемента.

Таблиця 1

Пропоновані українські відповідники скалькованих термінів

Використовують у літературі	Пропонуємо
1	2
Абрис, -у (місцевості) (нім. <i>Abriss</i> – кресленик) – контур предмета, нанесений за допомогою ліній	Зарис, -у (місцевості)
Башмак, -а, ч. Пристрій, що слугує опорою чому-небудь.	Підкладень, -дня Пристрій, що слугує опорою для встановлення нівелірної рейки під час нівелювання.
Віха Пряма дерев’яна жердина або легка металева трубка довжиною 1,5–3 м із загостреним кінцем для встромляння у ґрунт.	Тичка Пряма дерев’яна жердина або легка металева трубка завдовжки 1,5–3 м із загостреним кінцем, зазвичай розфарбована у два кольори, для встромляння у ґрунт. Жердка, жердина.
Зйомка (топографічна) <i>геод.</i> Визначення відносного положення точок і ліній на місцевості для складання плану, карти. Снімок – снимать – съемка; <i>калька</i> – зйомка.	Знімання (топографічне) [9] Точно відтворюючи, копіюючи, переносити на щось розміри, форму тощо чого-небудь. Дія за значенням <i>знімати</i> . <i>Проводив</i> [Карелін] <i>топографічне знімання, вивчав флору і фауну</i> (Видатні вітчизняні географи). Знімок – знімати – знімання.
Злітно-посадкова смуга Визначена прямокутна ділянка сухопутного аеродрому, підготовлена для посадки і зльоту повітряних суден [6].	Злітно-приземлювальна смуга Визначена прямокутна ділянка сухопутного аеродрому, підготовлена для приземлення і злітання повітряних суден.

Продовження табл. 1

1	2
Котлован, -у Штучне заглиблення у ґрунті для фундаменту будівель, гідротехнічних споруд і т. ін.	Копань, -ю Штучне заглиблення в ґрунті для фундаменту будівель, гідротехнічних споруд тощо.
Крани підйомні	Крани підймальні
Крутий схил Майже прямовисний; стрімкий; протилежне – пологий, пологістий.	Стрімкий схил (у) Схил характеризують за стрімкістю , висотою перерізу, закладанням горизонталей і за довжиною [10].
Маркірування розпізнавальних знаків.	Маркування опорних знаків.
Магнітний	Магнетний
Навіси-козирки	Навіси-дашки
Обробка вимірювань	Опрацювання вимірювань
Рєсчник, -а Робочий, що переносить рейку.	Рейкар, -я Робітник (працівник), який переносить, тримає рейку.
Розбивка Розміряти, розпланувати ділянки землі.	Розмічування Ставити мітки, робити позначки, розбиваючи, ділячи поверхню чогось з певною метою.

2. У кожній терміносистемі є значна кількість чужомовних вкраплень: слів, висловів, позначок. Запозичені іншомовні слова також нерідко мають

національні відповідники з прозорою мотивацією. Пропонуємо на Ваш розсуд такі українські терміни (табл. 2).

Таблиця 2

Пропоновані українські відповідники запозичених термінів

Аретир, -а Аретир бусолі – пристрій для встановлення і закріплення чутливого елемента приладу в неробочому положенні	Гамівник, -а У старих словниках є ще затримник
Бергштрих, -а Показчик напрямку схилу на горизонталі	Схилштрих, -а, спадориска, -и Показчик напрямку схилу на горизонталі
Курвіметр, -а Рекогносцирувальні роботи при закладанні центрів полігонометрії	Кривомір, -а Розвідувальні, оглядові роботи під час закладання центрів полігонометрії

3. Потребують коректування і деякі власне українські, а також запозичені терміни або їхні

комбінації через порушення точності позначення, зокрема наведені у табл. 3.

Таблиця 3

Уточнені геодезичні терміни

Будівлі вогнестійкі	Будівлі вогнетривкі
Будівлі саманні	Будівлі лампачні (лимпачні)
Будівлі шлакоблочні	Будівлі жужелеблочні
Виймка землі	Викоп землі Під час планувальних робіт на земній поверхні частину землі викопають і переміщують її на іншу частину, де роблять насип.
Відкрити закріплювальний гвинт Відокремлювати що-небудь прикріплене.	Попустити закріплювальний гвинт Розпускати, ослаблювати що-небудь міцно зв'язане, стягнуте // робити щось менш натягнутим; відпускати, послаблювати.
Відлічувати Результати вимірювань, які виведені на екран, напр. <i>електронний тахеометр, цифровий нівелір</i> тощо.	Зчитувати Результати вимірювань, виведені на екран, напр. <i>електронний тахеометр, цифровий нівелір</i> тощо.
Видимість, -ості Топографічна видимість. Можливість бачити на далеку відстань.	Видність, - ості Топографічна видність.
Високотрав'яна рослинність	Високотравна рослинність
Відстань до рейки	Віддаль до рейки
Взяти відлік	Відлічити
Гвинт підйомний	Гвинт підймальний

Продовження табл. 3

Далекомір, -ра	Віддалемір, -ра
Замкнений полігон Охоплювати когось, щось, з'єднуючись кінцями.	Зімкнений полігон Який зімкнувся, з'єднався (напр. краями, кінцями).
Заскочка	Заціпка
Зв'язкова точка у нівелюванні.	Зв'язувальна точка У нівелюванні: точка, за допомогою якої передають висоту.
Напівгоризонталь, -і Допоміжна горизонталь, проведена на половині висоти основного перерізу.	Півгоризонталь, -і Допоміжна горизонталь, проведена на половині висоти основного перерізу.
Напрямок, -мку Метод вимірювання окремого кута використовують тоді, коли є два напрямки .	Напрямок, -у Метод вимірювання окремого кута використовують тоді, коли є два напрямки .
Пересічений рельєф	Розчленований рельєф
Подовжувати	Довшати (здовжувати)
Рейки складні Рейки, що можуть складатися.	Рейки складувані Рейки, що можуть складатися.
Рівень круглий	Рівень сферичний
Рівень циліндричний Селище міського типу (містечко), яке за функціональним призначенням у загальній системі адміністративно-територіального устрою України посідає проміжне місце між сільським населеним пунктом і містом, але в обліку населення належить до міського.	Рівень бочковий Містечко, -а Селище міського типу, переважно в Україні та в Білорусі
Сторона рейки нівелірної	Бік рейки нівелірної.
Торець, -ця Поперечна грань предмета (колоди, стрижня, цеглини тощо).	Торчак, -а (івер, -а)
Трубопровід, нафтопровід, водопровід, -воду	Трубовід, -воду, нафтогін, водогін, -гону
Цифрування координатної сітки	Оцифрування (цифрація) координатної сітки.
Штир, -я Циліндричний стержень з конічним кінцем.	Шпиль, -ня
Шрифт жирний	Шрифт грубий
Шрифт півжирний	Шрифт півгрубий
Шрифт остовний	Шрифт контурний (волосяний)
Шрифт курсивний	Шрифт письмівка, -и

4. Можна запропонувати також *терміни, яких не фіксують українські геодезичні термінологічні словники*:

Таблиця 4

Терміни, яких не фіксують українські геодезичні термінологічні словники

Домір, -а чи -у Частина вимірюваної лінії, менша від довжини мірного приладу. Її називають доміром Різниця між довжиною дуги і довжиною дотичних, проведених із кінців дуги.
Дирекційний кут Орієнтувальний кут, який відлічують від лінії, паралельної до осьового меридіана зони за ходом годинникової стрілки.
Занівелювати Напр., виміряти кути, лінії, а потім занівелювати ці пункти.
Засічка Метод визначення положення точки. Є аналітичні кутові, лінійні, лінійно-кутові та аналогічні графічні засічки.
Індекс, -у, чол. Штрих, відносно якого відлічують шкалу.

Продовження табл. 4

Ковер, -у Ковери призначені для забезпечення доступу та захисту контрольних та вимірювальних вузлів, що виступають на поверхні землі, різноманітної запірної та регулювальної арматури підземних інженерних мереж. Ковери встановлюють на: газові мережі, нафтопроводи, маслопроводи, водопровідні мережі.
Куторисувальний прилад. Прилад, за допомогою якого безпосередньо на місцевості будують кути.
Лампачна (лимпачна) будівля
Нев'язка, Невідповідність Різниця між виміряним значенням величини і прийнятим за теоретичне.
Підпрофільний план Карта смуги визначеної ширини вздовж траси на профільному кресленні.
Підсумковий контроль у кінці журналу Контроль обчислень у кінці журналу.
Походовий контроль Контроль обчислень у геодезичному ході.
Прокладувані ходи Геодезичні ходи, які прокладають на місцевості.

5. Терміни, дефініції яких уточнено в геодезії:

Базис, -а – 1) закріплена на місцевості лінія, що складається з кількох відрізків, які виміряні з певною точністю і є еталоном для дослідження приладів; 2) лінія, що є вихідною для інших обчислень.

Бренталь, -я – металевий стрижень, загострений з одного кінця й розширений з другого, який забивають у землю і використовують під час нівелювання як зв'язувальну точку.

Компаратор геодезичний – геодезичний стенд, призначений для визначення робочої міри (компарування лінійних і робочих мір).

Пікет, -а – 1) спеціальний знак з номером, закладений у землю для вишукувань, будівництва та позначення віддалі; 2) точка, в якій установлюють рейку під час топографічного знімання.

Пункт, -а – точка, закріплена на місцевості центром, а деколи й зовнішнім знаком.

6. Є зауваги також до подання у геодезичних текстах загальноживаних слів (табл. 5).

Таблиця 5

Написання загальноживаних слів

В залежності від величини..	Залежно від величини..
Їх	Їхніх
При неоднорідності їх контурів [8] Використовуючи їх властивості Автомобільні дороги...та їх характеристики [8, с. 42]	За неоднорідності їхніх контурів Використовуючи їхні властивості Автомобільні дороги...та їхні характеристики

Висновки

Отже, можемо говорити, що українська геодезична терміносистема потроху удосконалюється, уточнюється, набуває національних ознак, прозорої мотивації. Запропоновано декілька нових форм термінів, їхніх національних відповідників чи вдаліших позначень понять терміносполук, виразів, які найчастіше трапляються в українській геодезичній термінології, щодо тих, якими сьогодні послуговуються в геодезії. Звичайно, ми розв'язали не усі питання, та й подані у статті приклади можуть викликати дискусії. Вважаємо, що спільними зусиллями наведемо лад у цій системі.

Література

1. Геодезичний енциклопедичний словник /за ред. В. Літинського. – Львів: Євросвіт, 2001. – 668 с.
2. Геодезія. Терміни та визначення. ДСТУ 2393-94. Держстандарт України. – К., 1994. Державна картографо-геодезична служба України 1991–2006 / за ред. Р. І. Сосси. – К.: НДІГК, 2006. – 376 с.
3. Островський А. Л. Геодезія. Ч. II: підручник для вузів / А. Л. Островський, О. І. Мороз, В. Л. Тарнавський. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2007. – 508 с.
4. Литвин О. Г. Полісемія в українській геодезичній термінології / О. Г. Литвин, Н. І. Голубінка, Ю. І. Голубінка // Геодезія, картографія і аерофотознімання : міжвід. наук.-техн. зб. / Міністерство освіти і науки України, Нац. ун-т “Львівська політехніка”; відпов. ред. К. Р. Третяк. – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. – Вип. 82. – С. 41–47. – Бібліографія: с. 45–46.
5. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
6. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org>.

7. Російсько-український науково-технічний словник / В. Перхач, Б. Кінаш. – Львів, 1997. – 456 с.
8. Умовні знаки для топографічних планів масштабів 1:5000–1:500. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, 2001. – 256 с.
9. Інструкція з топографічного знімання у масштабах 1:5000–1:500. – К.: ГНТК – 2.04-02-98, 1999. – 156 с.
10. Шалімов М. О. Геологія з основами геоморфології: навч. вид. / М. О. Шалімов. – Одеса: ОНПУ “Наука і техніка”, 2006. – 155 с.

Про деякі фахові назви в українській геодезичній термінології

В. Літинський, І. Кочан

Запропоновано українське написання частовживаних геодезичних термінів, а також деякі терміни, які варто внести до словника української мови. Подано терміни, дефініції яких уточнено в геодезії.

О некоторых специальных названиях в украинской геодезической терминологии

В. Литинский, И. Кочан

Предложено украинское написание частоупотребляемых геодезических терминов, а также некоторые термины, которые нужно внести в словарь украинского языка. Приведены термины, дефиниции которых уточнено в геодезии.

About some professional terms in the Ukrainian geodetic terminology

V. Litynskyu, I. Kochan

Ukrainian versions of commonly used geodetic terms are proposed in the article. Some of terms are proposed to be included into Ukrainian dictionary. Terms that have specific meaning in geodesy are refined.